

Het Plakkaat van Verlatinge (1581) en de Declaration of Independence (1776)*

J.P.A. COOPMANS

I. Inleiding

Het jaar 1981 ging voorbij zonder dat in enig officieel nationaal kader het vierde eeuwfeest van ons vrijheidscharter, *het Plakkaat van Verlatinge* werd herdacht. Wij vierden in dat jaar wel het 450-jarig bestaan van de Raad van State en in 1979 het vierde eeuwfeest van de Unie van Utrecht, zoals wij in 1976 eveneens stilstonden bij het feit dat het toen vier eeuwen geleden was dat de Pacificatie van Gent werd gesloten. De herdenking van de Verlatinge vond slechts plaats in een enkele bijeenkomst. Er verschenen voorts twee boeken die rechtstreeks het *Plakkaat* betreffen. De studie van M.E.H.N. Mout, getiteld *Het Plakkaat van Verlatinge 1581* werd echter allereerst geschreven ter gelegenheid van het 400-jarig bestaan van de Nederlandse Staatsdrukkerij. Een zuiver privé-initiatief was de in 1981 verschenen studie van J.J. Grolle, *Weg met de koning: 's Konings zegel gebroken; het ontstaan van de Nederlandse Staat in 1581*¹. Verder werd nog in een enkel artikel de aandacht gevraagd voor hetgeen op 26 juli 1581 door de Staten-Generaal zo ingrijpend voor de staatkundige ontwikkeling der Nederlanden werd besloten. Deze gang van zaken was vooral te wijten aan de omstandigheid dat bij de herdenking van de Unie van Utrecht in 1979 een aantal aspecten van de Verlatinge in de toen uitgegeven geschriften werd 'meegenomen'.

Intussen verdient het *Plakkaat van Verlatinge* in onze tijd alle aandacht. Aan

* Voor het Plakkaat maak ik gebruik van de tekst zoals deze is afgedrukt in M.E.H.N. Mout, *Plakkaat van Verlatinge 1581, Facsimile-uitgave van de originele druk Charles Silvius 'gheswore Drucker der Staten 's landts van Hollandt', Inleiding, transcriptie en vertaling in hedendaags Nederlands ('s-Gravenhage, 1979) 94-128. Als uitgave van de Declaration hanteer ik de tekst zoals die is opgenomen in Edward Conrad Smith, *The Constitution of the United States. With Case Summaries* (9e dr.; New York, Evanston, San Francisco, Londen, 1972) 24-27. Voor de Apologie van Willem van Oranje gebruik ik de tekstuitgave *Apologie ofte Verantwoordinge van den Prince van Orangien*, Alb. Verwey, ed. (Santpoort, Antwerpen, 1923). De citaten uit deze staatsstukken zullen niet voorzien zijn van noten, maar het nummer dat tussen haakjes achter het citaat is geplaatst, verwijst naar de bladzijde van de betreffende uitgave, waarop het geciteerde voorkomt.*

1. J.J. Grolle, *Weg met de koning. 's Konings zegel gebroken, het ontstaan van de Nederlandse Staat in 1581* (Den Haag, 1981).

de bestaande kennis van ons vrijheidscharter zijn namelijk nieuwe gezichtspunten toe te voegen. Zoals men de Nederlandse opstand kan vergelijken met de Amerikaanse revolutie, kan men ook de juridische akten waarin beide landen zich losmaakten van hun soeverein aan een comparatief onderzoek onderwerpen². Het *Plakkaat van Verlatinge* van 1581 en de *Declaration of Independence* van 1776 vertonen frappante overeenkomsten, naast veel verschillen als gevolg van een andere tijd, territoir en landsaard. Op de analogie der akten is in het verleden wel gewezen³. Men heeft echter nooit een systematisch onderzoek verricht naar overeenkomsten en verschillen in redactie en inhoud van deze akten. Het zal blijken, dat een vergelijkende studie van deze akten er toe kan bijdragen onze kijk op de ontwikkelingen in rechtstheorie en praktijk wat betreft de verhouding vorst-volk te verdiepen.

II De ontstaansgeschiedenis van de akten

Het is opvallend, dat er ook in de ontstaansgeschiedenis van de beide vrijheidscharters naast vele vanzelfsprekende verschillen zoveel overeenkomsten zijn te onderkennen. Een enkel karakteristiek voorbeeld moge dit illustreren.

In het voorspel tot de akten zijn in beide landen een verzetsfase en een revolutiefase te onderscheiden⁴. Ofschoon de verzelfstandiging in militair en politiek opzicht steeds groter werd, trachtte men in de verzetsfase nog te komen tot herstel en zelfs uitbreiding van de oude rechten en probeerde men zich te verzoenen met de koning. De autoriteiten in verzet richtten hun grieven over de tyrannie niet tot de koning maar tot anderen, de gouverneurs en raadgevers, in Engeland tot de ministers en het parlement. In de tweede fase waren feitelijk de staatkundige banden met de vorst, en in Amerika ook met het moederland als zodanig, al verbroken. Men ontzag de koning niet meer bij het uiten van zijn beschuldigingen.

2. Over het verschijnsel revolutie vanuit historisch-vergelijkend oogpunt Z.R. Dittrich, e.a., *Zeven revoluties* (Amsterdam, 1964). H.A. Enno van Gelder, 'De Nederlandse Staten en het Engels parlement in verzet tegen vorstenmacht en gevestigde kerk', *Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, klasse der letteren*, XXII (1960) 3-74. Richard Saage, *Herrschaft, Toleranz, Widerstand. Studien zur politischen Theorie der Niederländischen und der Englischen Revolution* (Frankfurt am Main, 1981).

3. G. Hägermann, *Die Erklärungen der Menschen- und Bürgerrechte in den ersten amerikanischen Staatsverfassungen* (Berlijn, 1910) 140-141. K. Wolzendorff, *Staatsrecht und Naturrecht in der Lehre vom Widerstandsrecht des Volkes gegen rechtswidrige Ausübung der Staatsgewalt* (Breslau, 1916) 280 en 379. J.L. Hermans, *Het aandeel van Engeland aan de vorming van het staatswezen der Noord-amerikaanse Unie* (Tilburg, 1941) 265-266.

4. J.J. Woltjer, 'De vredemakers' en 'De wisselende gestalten van de Unie' in: S. Groenveld en H.L.Ph. Leeuwenberg, ed., *De Unie van Utrecht* (Den Haag, 1919) 56-87 en 88-100. Pauline Maier, *From Resistance to Revolution. Colonial Radicals and the Development of American Opposition to Britain, 1765-1776* (2e dr.; New York, 1974).

Maar in beide landen vroeg het veel tijd voordat de beslissende stap van het vaststellen en uitvaardigen van een onafhankelijkheidscharter werd gezet.

De eerste fase in de Nederlanden werd gekenmerkt door de steeds terugkerende uitdrukking 'la deue obéissance à Sa Majesté'. In januari 1577 achtten de Staten-Generaal zich nog 'estanz soubz l'obéissance du très hault, très puissant et très illustre prince, le Roi Philippe, nostre souverain seigneur et prince naturel'⁵. Door in december 1577 Matthias, een katholieke Habsburgse prins en neef van de koning, tot landvoogd te kiezen, probeerden de Staten-Generaal ook na de breuk met Don Juan, een definitieve breuk met de koning te voorkomen. De meerderheid van de Staten-Generaal probeerde in alle onvermijdelijke conflicten zo verzoenend mogelijk op te treden. Zelfs in augustus 1578 wilde men aan de koning van Spanje nog trouw en hulde betuigen, maar in het betreffende geschrift klinkt door, dat de gehoorzaamheid, die tot dan toe tijdelijk werd gestaakt, wel eens voorgoed kon worden opgezegd, indien men de Staten uit hun verworven positie zou willen verdringen⁶.

In Amerika is de gang van zaken analoog. Toen op 5 september 1774 het eerste Continentaal Congres bijeenkwam, stelde het op 6 september een commissie in 'to state the rights of the Colonies... and the means most proper to be pursued for obtaining the restoration of them'⁷. In de op 14 oktober vastgestelde *Declaration of Rights* werd van de souvereiniteit van de koning uitgegaan⁸. En een paar dagen daarna berichtte men uitdrukkelijk aan de koning: 'We wish not a diminution of the prerogative nor do we solicit the grant of any new right in our favor'⁹. En in de preambule van *The Articles of Association* van 20 oktober noemden de kolonisten zich 'His Majesty's most loyal subjects... avowing our allegiance to his Majesty'¹⁰. Dat alles fout was gegaan viel, zoals John Dickinson, een van de afgevaardigden van Pennsylvania, het op 28 oktober uitdrukte, te wijten aan de 'misrepresentations and mistakes of ministers'¹¹. Zelfs in de op 6 juli 1775 door het Congres uitgegeven *Declaration of the Causes and Necessity of Taking up*

5. A.S. de Blécourt en N. Japikse, ed., 'De eerste Unie van Brussel', in: *Klein plakkaatboek van Nederland* (Groningen, Den Haag, 1919) 117.

6. Woltjer, 'De vredemakers', 79 en J.K. Oudendijk, *Het 'contract' in de wordingsgeschiedenis van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Leiden, 1961) 33-34. Ook Willem van Oranje wilde tijdens de Keulse vredehandel nog de trouw aan de koning bewaren en als het kon tot vrede komen als religievrijheid één der voorwaarden was. J.C.H. de Pater, *De Raad van State nevens Matthias (1578-1581)* ('s-Gravenhage, 1917) 59.

7. *The Formation of the Union*, National Archives publication no. 70-13 (Washington, 1970) 7-8.

8. W.C. Ford, ed., *Journals of the Continental Congress* (34 dln.; Washington D.C., 1904-1937) I, 68-69. Zie ook A.C. McLaughlin, *Constitutional History of the United States* (New York, 1935) 85.

9. Ford, ed., *Journals*, I, 119.

10. *Ibidem*, 75-80.

11. Maier, *From Resistance to Revolution*, 238-239.

Arms werd nog uitdrukkelijk gesteld, dat het niet de bedoeling was te komen tot een afscheiding van Groot-Brittannië¹². En ook in de op 8 juli 1775 aan de koning gerichte *Olive Branch Petition* ging men er nog van uit dat 'the king can do no wrong'¹³.

Eerst toen de verwijdering zo groot geworden was dat een herstel van de oude toestand, hoe dan ook opgevat, niet meer mogelijk was, brak in beide landen de revolutiefase aan. Dit werd het geval, toen de vertegenwoordigers der onderdanen op hun remonstranties en petities tot de vorst almaar geen respons ontvingen. Het definitieve breekpunt in de Nederlanden lag in het mislukken van de zogenaamde Keulse vredehandel in 1579. Hoe groot de breuk was bleek heel bijzonder toen de koning begin 1580 Willem van Oranje en zijn volgelingen in de ban deed¹⁴. In Amerika lag de cesuur in het feit dat de koning in augustus 1775 de staat van rebellie afkondigde en het parlement in december 1775 de *Prohibitory Act* aannam om de koloniale handel te isoleren, terwijl het laatste beroep van de kolonisten op hun medeonderdanen in Groot-Brittannië in dat jaar mislukte¹⁵.

Frappant in deze ontwikkeling in de beide landen is de grote rol die de drukpers via een pamflettenoorlog heeft gespeeld. Het was tenslotte in elk land een beroemd geworden pamflet, dat bij de laatste twijfelaars de weegschaal ten nadele van de vorst deed doorslaan. In de Lage Landen was het de *Apologie* van Willem van Oranje, die eind 1580 aan de Staten-Generaal werd aangeboden en die begin 1581 in druk verscheen¹⁶. In Amerika gaf de doorslag het door Thomas Paine geschreven pamflet *Common Sense*, dat in januari 1776 in een oplage van 120.000 exemplaren werd verkocht¹⁷.

III De vaststelling van de beide akten

De wijze waarop men in beide landen tot de formele verlating kwam vertoont veel gelijkenis. In beide gevallen kwam de verlating op meer tijdstippen in het vertegenwoordigend lichaam aan de orde en doorliep de besluitvorming soortge-

12. Ford, ed., *Journals*, II, 128-157.

13. In 1775 verafschuwde Washington nog de gedachte der onafhankelijkheid; een jaar later meende hij dat niets anders Amerika nog kon redden.

14. A.C.J. de Vrankrijker, *De motivering van onzen Opstand. De theorieën van het verzet der Nederlandse opstandelingen tegen Spanje in de jaren 1565-1581* (2e dr.; Utrecht, 1979) 127-132. Woltjer, 'De vredemakers', zoekt het 'point of no return' in de breuk met Don Juan in juni 1578, die ontstond toen Don Juan de vrede verbrak.

15. Maier, *From Resistance to Revolution*, 228-229 en C. Becker, *The Declaration of Independence. A Study in the History of Political Ideas* (New York, 1958; 1e dr. 1922) 127. Zelfs na de *Prohibitory Act* klampten volgens Becker zich nog velen vast aan de mogelijkheid tot verzoening.

16. P.A.M. Geurts, *De Nederlandse Opstand in de pamfletten 1566-1584* (Nijmegen, 1956).

17. Bernard Bailyn, *Pamphlets of the American Revolution*, I (Cambridge, Massachusetts, 1965) en *The Ideological Origins of the American Revolution* (13e dr.; Cambridge, Massachusetts, 1976).

lijke stadia. In de Nederlanden speelde de besluitvorming zich af tussen 6 juni en 26 juli¹⁸. In Amerika tussen 7 juni en 4 juli¹⁹. Beide besluitvormingsprocessen vertonen drie belangrijke momenten: de uiting van het voornemen tot verlating – de vaststelling van de verlating – de vaststelling van de definitieve uitvoerige tekst van de akte. Er is in zoverre een verschil dat in de Nederlanden het besluit werd voorafgegaan door een principe-besluit.

Dat het in de Nederlanden een maand langer duurde dan in Amerika voordat definitief tot verlating werd besloten, is het gevolg van de eigen gang van zaken in onze landen. Men mag intussen niet concluderen, dat de bereidheid en overeenstemming bij de afgevaardigden om tot de voorgestelde besluitvorming te komen in Amerika zoveel groter waren. Men moet integendeel constateren, dat zo kort voor de ingrijpende beslissing tot het verklaren van de onafhankelijkheid de eensgezindheid onder de Nederlandse afgevaardigden vergeleken met die van de Amerikaanse iets groter was. Alleen de afgevaardigden van Overijssel verklaarden zich namelijk van begin af aan niet gemachtigd²⁰. Dat lag in Amerika anders. Nog op 1 juli waren slechts negen van de dertien staten bereid de definitieve stap te zetten. New York achtte zich niet gelast; South Carolina en Pennsylvania waren negatief; de stemmen van Delaware waren verdeeld. Op 2 juli echter was de lucht door activiteiten achter de schermen plotseling opgeklaard. Van alle afgevaardigden stemden slechts drie tegen, terwijl de afgevaardigden van New York zich van stemming onthielden²¹.

In de Nederlanden betroffen de meningsverschillen, afgezien van de houding van Overijssel, het dilemma of men de vorst alleen zou verlaten of dat men hem ook tot vijand zou verklaren, alsmede de vraag hoe men de aan het handelen verbonden rechtsgevolgen zou regelen. Het particularisme der gewesten vormde in deze materie een vertragende factor. Daarom waren er ook twee voorbereidingscommissies nodig. De eerste commissie-Hessels werd ingesteld om de verschillende standpunten van de provincies inzake de genoemde vraagstukken te 'concilie-

18. N. Japikse, ed., *Resolutiën der Staten-Generaal van 1576 tot 1609*, III, 1580-1582 ('s-Gravenhage, 1918) 277, 278-287, 292-296. Zie ook de hierna genoemde artikelen van Japikse. Voorts Mout, *Plakkaat van Verlatinge 1581*.

19. Ford, ed., *Journals*, V, 424, 428, 429, 431, 491 en 510.

20. Japikse, ed., *Resolutiën Staten-Generaal*, III, 286, 287. Japikse is van mening, dat de afgevaardigden van Overijssel op 22 en 26 juli niet in de Staten-Generaal aanwezig waren. 'Onafhankelijkheidsdag (26 juli 1581)', *Bijdragen voor Vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, vijfde reeks, I ('s-Gravenhage, 1913) 218. Zie ook R. Reitsma, *Centrifugal and Centripetal Forces in the Early Dutch Republic. The States of Overijssel 1566-1600* (diss. Amsterdam; Amsterdam, 1982). In hoeverre een nationaal gevoel bestond bij de onafhankelijkheidsstrevingen zie S. Groenveld, 'Natie en nationaal gevoel in de zestiende-eeuwse Nederlanden', *Nederlands Archiefblad*, LXXXIV (1980) 372-387.

21. McLaughlin, *Constitutional History*, 100-101. Willing en Humphreys van Pennsylvania en Read van Delaware stemden tegen. John Dickinson en Robert Morris van Pennsylvania waren afwezig.

ren', de tweede commissie-Hessels om de definitieve tekst te ontwerpen. Van deze laatste commissie is de commissie-Jefferson de evenknie²².

In de afronding van de besluitvorming is een belangrijk verschil te constateren. In de Nederlanden kreeg de audiëntier Jan van Asseliers als een van de hoogste ambtenaren der centrale regering de opdracht om over de verlating een ordonnantie in de vorm van een plakkaat te maken. Dit verschil is hieruit te verklaren, dat de gebondenheid aan een diplomatische gang van zaken in de zestiende eeuw zoveel groter was dan in de achttiende eeuw²³.

In het hier volgend vergelijkend overzicht zijn de data in beide landen weergegeven.

1581	1776
6 juni De Staten-Generaal vragen de schriftelijke zienswijze van provincies over de verlating.	7 juni Lee stelt namens Virginia voor over te gaan tot de verklaring van de onafhankelijkheid. Besluitvorming aangehouden.
10 juni Eerste commissie-Hessels om uit de provinciale voorstellen inzake de verlating een voorstel te destilleren.	
14 juni Eerste bespreking rapport van eerste commissie-Hessels. Principe-besluit tot verlating. Instelling tweede commissie-Hessels voor het ontwerpen van de akte.	9 juni Principe-besluit tot instelling van een redactiecommissie. 10 juni Commissie-Jefferson ingesteld voor het ontwerpen van de akte.
22 juli Tweede bespreking rapport	1 juli Voorbespreking van de

22. Japikse, ed., *Resolutiën Staten-Generaal*, III, 278-279 en 286-287. In het algemeen wordt aangenomen, dat de tweede commissie-Hessels niet heeft gefunctioneerd. Japikse, 'Onafhankelijkheidsdag', 218 en Mout, *Plakkaat van Verlatinge*, 57-59. Ik zou vooralsnog van de veronderstelling willen uitgaan, dat, ofschoon van de functionering van deze commissie uit de *Resolutiën* niet blijkt, zij toch op de een of andere manier gewerkt heeft.

23. Japikse, ed., *Resolutiën Staten-Generaal*, III, 292-293 en 295-296. De audiëntier was de eerste secretaris van staat 'seul signant en noz finances et tenant le compte des droictz de noz seaulx'. Hij vaardigde alle brieven, patenten, ordonnantiën en dergelijke uit en was hoofd van het archief. Jan van Asseliers was *doctor utriusque juris*. Aanvankelijk secretaris van Antwerpen. Sedert november 1577 secretaris van de Raad van State onder Matthias. Sedert oktober 1579 ook audiëntier. Hij kreeg rond 1580 veel belangrijke politieke opdrachten. Schreef de nooit in druk verschenen studie 'Historia Belgicorum Tumultuum a discessu Philippi II usque ad obitum Francisci Valsii, Ducis Alenconii'. Hij stierf in 1587 te Delft. De Pater, *Raad van State*, 112-129.

	eerste commissie-Hessels. Definitief besluit-tot de verlating. Opdracht aan de audiencier Jan van Asseliers tot het maken van een ordonnantie in de vorm van een plakkaat.	2 juli	onafhankelijkheidsverklaring. Vaststelling van de Lee-resolution inhoudende de onafhankelijkheidsverklaring.
26 juli	Vaststelling van de definitieve tekst van het <i>Plakkaat</i> zoals opgesteld door Jan van Asseliers.	4 juli	Vaststelling van de tekst der <i>Declaration</i> ontworpen door de commissie-Jefferson.

IV De stijl van de akten

Indien wij de stijl van de akten vergelijken, mag men wel concluderen dat die van het Nederlandse charter naar huidige opvattingen de mindere is van die van het Amerikaanse²⁴. De *Declaration* bezit zowel qua vorm als inhoud de kenmerken van eenvoud, helderheid en logische opbouw. De denkwijze wordt niet minder dan de stijl gekenmerkt door een bijzondere vindingrijkheid. Terecht is gezegd: 'The Declaration is after all a literary as well a political classic'²⁵.

Dit verschil in stijl moet allereerst verklaard worden uit het feit, dat de stijl – zeker van ambtelijke stukken – in de zestiende eeuw veel wijldloper was dan die in de eeuw der Verlichting. Een andere reden is dat het *Plakkaat* voor een niet onaanzienlijk deel het resultaat is van een bewerking en samenvoeging van reeds bestaande redacties. Het was voor Van Asseliers als eindredacteur een ondankbare opgave in drie dagen tijd uit de voorradige schriftelijke stukken en de toevoeging van nieuwe gedeelten een vloeiend geheel te maken²⁶. De taak van Jefferson was veel aantrekkelijker. Hij had veertien dagen en de commissie liet het werk in feite geheel aan hem over. Bovendien had Jefferson voorarbeid verricht. Hij kon voor de opsomming der grieven gebruik maken van de ervaring die hij bij het opstellen van de preambule van de constitutie van Virginia had opgedaan en

24. Mout, *Plakkaat van Verlatinge*, 40 en 60. N. Japikse, 'Minuut van het Plakkaat van de afzwering van 26 juli 1581', *Bijdragen voor Vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, vijfde reeks, I ('s-Gravenhage, 1919) 45-46. P.F.Ch. Smit, *Enige opmerkingen over de considerans van het Plakkaat van Verlatinge van 26 juli 1581* (Leiden, 1952) en R. Kranenburg, 'Het Plakkaat van Verlatinge', *Weekblad van het recht*, XCIII (1931) no 1231.

25. Becker, *Declaration of Independence*, XV.

26. De herkomst van de redactie van het Plakkaat van Verlatinge besprak ik op het op 17 en 18 mei 1982 te Kortrijk gehouden colloquium van Belgische en Nederlandse rechtshistorici. De lezing verscheen in het desbetreffende verslagboek *Justicie ende Gerechtigheyt* opgenomen in de Leuvense reeks Acta Falconis (Antwerpen, 1983) III, 35-52.

waarin hij de aanklachten tegen de koning had verwoord²⁷. Een belangrijke reden voor het verschil is voorts gelegen in de zoveel grotere getalenteerdheid van Jefferson vergeleken bij die van Jan van Asseliers²⁸. De Amerikaan had ook als schrijver bijzondere gaven en ervaring²⁹. Toen Jefferson in 1775 lid werd van het Congres bracht hij met zich: 'a reputation for literature, science and a happy talent for composition. Writings of him were handed about remarkable for the peculiar felicity of expression', schreef John Adams³⁰. Deze gaven hebben de stijl van de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring bepaald.

V De redactie en inhoud van de akten

De beide staatsstukken zelf vertonen in meer opzichten een treffende gelijkheid. Allereerst is er een volkomen gelijkheid wat betreft de structuur van de redactie. Vervolgens is er veel overeenkomst wat betreft de inhoud. De akten vertonen een opvallend parallelisme wat betreft de thema's, waarop de grieven betrekking hebben.

I. DE STRUCTUUR VAN DE AKTEN

Qua structuur stemmen de stukken of beter nog de daarin vervatte redeneringen in hoge mate overeen. Beider structuur lijkt te beantwoorden aan het redeneerschema van de hierna volgende vorm, waarbij in de tweede redeneerstap de zogenaamde *modus-ponens*constructie wordt gebruikt:

Iedere koning die een tyran is mag worden afgezet
 Als onze koning een tyran is, mag hij worden afgezet
 Onze koning is een tyran
 dus
 Onze koning mag worden afgezet.

Bestaan de teksten van het *Plakkaat* en de *Declaration* geparafraseerd praktisch geheel uit de betreffende structuur met de daarna volgende verlatings, beide akten kennen daarnaast een bepaalde uitbreiding. Het extra in het *Plakkaat van Verlatings* wordt gevormd door het regelen van de bijkomende rechtsgevolgen van de verlatings, terwijl de *Declaration of Independence* in het begin als extra een preambule heeft.

27. Becker, *Declaration of Independence* en Merrill Peterson, *Thomas Jefferson and the New Nation. A Biography* (Londen, Oxford, New York, 1970; paperback 1975) 89.

28. Zie over Van Asseliers noot 23.

29. Peterson, *Thomas Jefferson*, 3-31.

30. *Works of John Adams*, C.F. Adams, ed., II, 541 en Becker, *Declaration of Independence*, 194.

2. DE INHOUD VAN DE AKTEN

2a. *De politieke theorie*

Het eerste deel van beide akten bevat een algemene politieke theorie, die inhoudt wanneer een volk in opstand kan komen. Omdat hierna uitvoerig op de politieke theorieën wordt ingegaan, wordt nu slechts het belangrijkste van beide theoretische beschouwingen gegeven.

In de Nederlandse akte wordt zeer algemeen gesteld, dat als de vorst zich als een tyran gedraagt het de onderdanen vrijstaat, vooral nadat er in de staten van het land is overlegd, de vorst te verlaten en een andere souverein in zijn plaats te kiezen. Des te meer is dit geoorloofd, wanneer de onderdanen hun vorst niet van zijn tyrannieke voornemens hebben kunnen afbrengen. Dit is ook verscheidene malen om dergelijke redenen in verschillende landen en tijden het geval geweest. Na deze theoretische uiteenzetting wordt aangeknoopt bij de concrete situatie van de eigen landen en gesteld dat dit *principalick* in de Nederlanden moet gebeuren die altijd zijn bestuurd – en ook bestuurd moeten worden – volgens de eed die de vorst bij de aanvaarding van de regering aflegt. De meeste der Nederlanden hebben de vorst bovendien aanvaard op grond van voorwaarden, overeenkomsten en accoorden, bij schending waarvan de vorst rechtens van de heerschappij over het land is vervallen.

Ook het Amerikaanse charter vangt aan met zo'n algemene theoretische beschouwing. Omdat het filosofisch uitgangspunt anders is, wordt ervan uitgegaan, dat besturen hun bevoegdheden ontleen aan de geregeerden en dat wanneer een vorm van bestuur *destructive* wordt, het volk de bevoegdheid heeft dit bestuur te veranderen en af te schaffen om een nieuw bestuur in te stellen. Hiertoe moet men bij een sedert lang gevestigd bestuur pas overgaan na een lange reeks van tyrannieke maatregelen gericht op absoluut despotisme. En ook hier wordt na de algemene beschouwing aangeknoopt bij de concrete situatie van de onderdrukte landen.

2b. *De grieven*

In de akten volgt na de politieke theorie de lijst van grieven tegen de vorst. Deze lijst beslaat in beide stukken ongeveer tweederde deel van de tekst. Zij bevat een indrukwekkend overzicht van onderdrukkende maatregelen die door de vorst ten opzichte van de onderdanen zijn genomen; herhaalde ongerechtigheden en usurpaties die tot doel hebben een tyrannie te vestigen.

De Nederlandse tekst is vergeleken met de Amerikaanse veel uitgebreider. Het is een *chronologisch verhaal* van de tyrannieke maatregelen van de vorst en zijn Spaanse vertegenwoordigers. Het historische element overheerst in hoge mate.

Het woordgebruik is weinig juridisch van aard. Daarom is voor een goed begrip van sommige in het *Plakkaat* geuite grieven raadpleging van een ander belangrijk geschrift uit die jaren zeer verhelderend. Ik zal bij het bespreken van de voornaamste klachten gebruik maken van een beschouwing van Willem van Oranje in zijn *Apologie* uit het jaar 1580, waarin hij een kort overzicht geeft van de constitutionele rechten van Brabant. Hij geeft een zestal thema's, ten aanzien waarvan de macht van de vorst beperkt wordt. Deze betreffen 1) het waarborgen van de persoonlijke vrijheid door regels van plaatselijk en regionaal recht; 2) het noodzakelijk samenspel van de vorst met de Staten bij de verandering van belangrijke wetten; 3) een zelfde binding aan het consent van de Staten van de belastingwetgeving; 4) een soortgelijke binding van de vorst om krijgsvolk in het land te brengen; 5) de noodzakelijke toestemming van de Staten om de munt te veranderen; 6) de gebondenheid van de vorst en zijn ambtenaren aan een strafprocesorde. Aan de zijde van de Staten-Generaal achtte men deze rechten van toepassing op alle gewesten, omdat Brabant de hoofdprovincie der Nederlanden was³¹.

In tegenstelling met de grieven in het *Plakkaat* zijn de verwijten in de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring systematisch naar bepaalde thema's weergegeven. Deze thema's zal ik tot uitgangspunt nemen bij een vergelijking van de in beide akten geuite grieven. Blijken zal dat bij alle verschillen naar plaats en tijd praktisch alle in de *Declaration* behandelde thema's – en wel een tiental – ook in het *Plakkaat* aan de orde komen.

De constitutie

De meest algemene klacht die tot beide vorsten wordt geuit gaat over het schenden van 'slands constitutie. In de *Declaration* is sprake van schending van de *Constitution* die elders in het stuk wordt verklaard als 'our charters... our most valuable laws... the powers of our government' (26).

He has combined with others, to subject us to a jurisdiction foreign to our Constitution, and unacknowledged by our laws; giving his assent to their acts of pretended legislation (25).

Het staatsrechtelijk woordgebruik moge in de zestiende eeuw minder ontwikkeld zijn geweest dan in de achttiende eeuw, ook in de tijd van de Tachtigjarige oorlog

31. P.A.M. Geurts, 'Het beroep op de Blijde Incomste in de pamfletten uit de Tachtigjarige Oorlog', *Standen en Landen*, XVI (1958) 3-15. H. de la Fontaine Verwey, 'De blijde Inkomste en de opstand tegen Philips II', *Standen en Landen*, XIX (1960) 95-120.

kende men een opkomend constitutiebegrip³². De inhoudgeving van de constitutionele leerstukken werd door de Opstand intussen aanzienlijk versneld. In de geschriften werden bepaalde leerstellingen verkondigd die in de praktijk van het recht nog niet overal zo absoluut en constant gebruikelijk waren³³. Ook in het *Plakkaat* wordt de constitutie telkens centraal gesteld en wel onder benamingen als 'heure oude vrijheit, privilegien ende oude hercomen' (94, 120). De prins spreekt van 'den staat en de gelegentheit des landts' (118) en 'Vrijheyt hunder constitutien'³⁴. Tijdens de Keulse vredehandel gebruikte men ook de term 'constitutie'³⁵. Het op zij zetten van de constitutie wordt in het *Plakkaat* geformuleerd: 'om te niet te moghen doen alle des Landts privilegien' (104).

Het representatieve stelsel

Een van de eerste in de *Declaration* genoemde specifieke terreinen, waarop de koning als een tyran optrad was dat van het representatieve stelsel. De vorst heeft de werking van dit stelsel ontregeld: 'he has called together legislative bodies at places unusual, uncomfortable..., he had dissolved representative houses repeatedly..., he has refused... to cause others to be elected' (25). Ook in de Nederlanden bestonden soortgelijke klachten. Willem van Oranje drukte zich in zijn *Apologie* tot de Staten-Generaal aldus uit:

dat ghy noyt en hebt kunnen een vrye vergaderinghe van de Generaele Staeten verkrijghen, dewyle dat de vyandt wel verstondt, dat sulcks het eenighe middel was om den boom van uw privilegien by den voet af te houwen, ende de fonteynader van uwe vryheit te doen uitdrooghen, namelick, te beletten dat de voorsz. Staten niet en souden beschreven werden (79-80).

In de akte zelf zijn de klachten op dit stuk indirect geformuleerd: 'om daer over vrijelick ende absolutelick te mogen bevelen (98)... dat na heuren wille by Spaegnaerden tyrannichlick te moghen gouverneren, als de Indien, ende nieuwe gheconquesteerde Landen' (104).

32. Over het constitutiebegrip Gerald Stourzh, 'Staatsformenlehre und Fundamentalgesetze in England und Nord Amerika im 17. und 18. Jahrhundert', in: Rudolf Vierhaus, ed., *Herrschaftsverträge, Wahlkapitulationen, Fundamentalgesetze* (Göttingen, 1977) 294-328.

33. H. Smitskamp, 'Van lotswissel en menigerlei geval (1555-1593)' in: S.J. Fockema Andrea en H. Hardenberg, ed., *Vijfhonderd jaren Staten-Generaal. Van Statenvergadering tot volksvertegenwoordiging* (Assen, 1964) 28-63.

34. H.A. Enno van Gelder, 'Het streven van Prins Willem van Oranje', in: *Van Beeldenstorm tot Pacificatie. Acht opstellen over de Nederlandse revolutie der zestiende eeuw* (Amsterdam-Brussel, 1964) 115-137, 124.

35. *Acten van den Vredehandel te Colen* (Leiden: Ch. Sylvius, 1581) 23.

Het petitierecht

Nauw samenhangend met het representatieve stelsel was het recht van remonstrantie of petitie. Beide vorsten luisterden niet naar tot hen gerichte verzoeken. In de Nederlanden kwam hierbij, dat degenen die met remonstranties naar de vorst werden afgevaardigd, zelfs van hun vrijheid werden beroofd en gedood. De Amerikanen drukten hun verontwaardiging over de weigering van de vorst om naar hun petitie te luisteren als volgt uit: 'In every stage of these oppressions, we have petitioned for redress, in the most humble terms; our repeated petitions have been answered only by repeated injury (26). De Nederlanders die de koning mochten verlaten: 'Te meer, so wanneer d'ondersaten met ootmoedighe verthooninghe niet en hebben heuren voorseyden Prince connen vermorwen, noch van syn tyrannich opset gekeeren' (94-96) schreven dat zij zonder resultaat 'diverse ootmoedighe Remonstrantien hebben gedaan' (100, 108, 112, 118).

Wetgeving

Over het wetgevingsproces zijn de klachten in het Amerikaanse staatstuk zeer gedetailleerd. De koning had de wetgeving doen disfunctioneren, opschorten en buiten werking stellen. Dit deed hij onder andere door het onthouden van goedkeuring aan wetten en het verbieden aan gouverneurs van medewerking terzake, het zonder meer weigeren van wetten en het door de vorst samen met anderen aan zich trekken van de juridische bevoegdheid 'declaring themselves invested with power to legislate for us in all cases whatsoever' (25-26).

De in het *Plakkaat* gebruikte formuleringen zijn niet juridisch toegespitst. In onze landen gold intussen eveneens het beginsel dat in de oude vrijheden, costuymen en landrechten slechts verandering mocht worden gebracht 'by advies en consent van de Staten'. Men kende op essentiële punten hetgeen wij zouden noemen een formeel wetsbegrip. De vorst kon dan niet handelen zonder medewerking van de Staten³⁶. Naar aanleiding van de uitvaardiging van de *Criminele Ordonnantien* in 1570 lieten de Staten van Drenthe weten dat zij deze ordonnantie niet konden accepteren. De oude rechten konden slechts veranderd worden 'meth voirwethen, advys ende goetbeduncken van den Ridderescap ende olde gearfdde deszelve lants'³⁷. En in een ongedateerde verklaring met betrekking tot de godsdienstplakaten schreven de verbonden edelen: 'Nous sommes résolu d'entrete-

36. J.Ph. De Monté Verloren-J.E. Spruit, *Hoofdpijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling* (6e dr.; Deventer, 1982) 203-214.

37. S. Gratama, *Drentsche rechtsbronnen uit de 14e, 15e en 16e eeuw* (Werken OVR I, 17: 's-Gravenhage, 1894) 92-98.

nir tout ce que par le Roy, advis et consentement des ses estats généraulx assemblés sera ordonné et arresté³⁸.

Bij de Pacificatie van Gent in 1576 werden de ketterplakkaten en de *Criminele Ordonnantiën* buiten werking gesteld, totdat door de Staten-Generaal anders daarop 'geordineert' zij³⁹. Willem van Oranje formuleerde in de *Apologie* 'oock en kan hy by gheener ordannancie ofte decreet den staet van den lande in eenigher maniere veranderen' (63). In het *Plakkaat* worden de grieven die op dit terrein bestonden in meer algemene zin geformuleerd:

om daer over vrijelick ende absolutelick te mogen bevelen, ('t welck is tyranniseren nae sijn beliefte) dan onder alsulcken conditien ende restrictien (als hy hadde in 't overnemen vande heerschappije vande selve Landen moeten sweeren) die te regeeren (98).

Slechts met betrekking tot de doorvoering van de besluiten van het Concilie van Trente 'die in vele poincten contrarierden de privilegien' (100), wordt een meer specifieke benadering gegeven. De vorst wordt verweten, dat hij niet heeft willen luisteren naar de gouvernante, de Raad van State en de Staten-Generaal.

Justitie

Op het terrein van de justitie wordt beide koningen te laste gelegd, dat zij deze te gronde hebben gericht. Allereerst waren de rechters niet onafhankelijk. In Amerika waren zij van de koning 'dependent on his will alone' (25). In de Nederlanden worden de bisschoppen, aan wie kanunniken waren toegevoegd voor de inquisitie gekwalificeerd als 's-konings 'creatures, staende tot sijnen bevelen ende devotie' (98). De onderdanen in beide landen werden voorts afgetrokken van hun eigen rechters. In Amerika werd inbreuk gemaakt op 'the benefit of trial by jury' (26). In het *Plakkaat* wordt gezegd dat onderdanen onderworpen werden aan de rechtsmacht van personen 'niet wesende heuren competenten rechter' en dat 'd'ordre van Justitie nae de maniere van Spaegnien' was veranderd (106, 108). Gelijkelijk klinkt tegen beide koningen de klacht, dat zij onderdanen buiten hun rechtsgebied hebben doen vervoeren en vervolgen; in de Nederlanden dit zelfs eindigend met de doodstraf en confiscatie van goederen 'teghens alle ghemeyne rechten...' (102). En ook hier had Willem van Oranje in zijn *Apologie* verwezen naar een Brabants grondrecht:

Hy en kan oock geenens ondersaet doen aentasten sonder voorgaende informatie by de

38. G. Groen van Prinsterer, ed., *Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau*, Eerste serie, II, 1566 (Leiden, 1835) 91.

39. De Blécourt en Japikse, *Klein plakkaatboek*, 114-115.

overheit van der plaetse ghedaen: hebbende den selven ghevanghen hy en vermagh hem niet buyten den lande te verseynden (63).

Ambten

Met betrekking tot de vervulling der ambten ondervonden beide landen eveneens tyrannieke maatregelen. In Amerika kwamen 'swarms of officers to harras our people and eat their substance' (25). In de Nederlanden richtten de klachten zich tegen het feit dat de bestuurders en ambtenaren vreemdelingen waren. Met name worden hier de 'Rade van Spaegnien' genoemd, van welke gezegd wordt hier 'gheen bevel te hebben te gouverneren' (96).

Leger

Ook voor het op de been houden van een leger in vreedestijd had de vorst toestemming nodig. In Amerika had de vorst zonder verlof legeronderdelen van vreemde huurlingen over zee vervoerd en ingekwartierd. Ja, hij had de militaire macht zelfs gesteld boven het burgerlijk bestuur (25, 26). Talloos zijn in het *Plakkaat* de klachten over de bezetting van steden en kastelen met vreemde troepen en het brengen in het land van vreemd krijgsvolk met daaraan verbonden inkwartieringen. En eveneens op dit punt had de Prins voor Brabant vastgesteld dat bewilliging van de Staten nodig was: 'hy en magh geen volck van oorloghe in 't landt brengen sonder des selven voergaenden wille ende consent' (63).

Belastingen

Inzake de schending van de belastingtraditie zijn de klachten eveneens gelijkelijk. In Amerika werden belastingen opgelegd zonder goedkeuring van de betrokkenen. Zij zeggen: 'For imposing taxes on us without our consent (26). Dit belastingbeginsel formuleerde de Prins voor de Nederlanden als volgt:

hy moet hem oock te vreden houden met syn ordinaris ende gewonelick innekomen: hy en kan niet doen oplichten noch eyschen eenighe impositien tegen den danck ende sonder uitdruckelicke verwillighinghe van den lande, ende achtervolghende de privilegien desselfs (63).

In het *Plakkaat* richten zich de verwijten tot Alva betreffende:

so veele diversche schattinge, soo mits heur bedwingende tot geldinghe tot de bouwinghe van de nieuwe Casteelen ende fortificatie van de Steden tot heure eyghen verdruckinghe, als met opbrengen van honderste, twintichste, ende thiende penningen, tot betalinge vanden Crijchslieden (106).

En elders in de akte wordt hem nogmaals verweten 'eenen thienden penninck fortselick willen oprichten' (108). Analoge klachten werden geuit tegen het optreden van Requesens, die bij de eerste Spaanse furie te Antwerpen grote sommen gelds afperste.

Handel

Betreffende de ondermijning van de handel horen wij eveneens gemeenschappelijke klachten. In de akten luidt het respectievelijk: 'For cutting off trade with all parts of the world' (26) en

eenen thienden penninck fortselick willen oprichten op de coopmanschappen ende handtwercken, tot gantsche bederffnisse vanden Lande, gheheelick op de voorseyde coopmanschap ende handtwercken staende' (108).

Burgeroorlog

De ergste verwijten, die beide vorsten tenslotte te horen krijgen, houden in dat zij een burgeroorlog hebben doen ontstaan en dat zij hun bevolking niet meer onder hun gezag beschouwden en zelfs tegen hun onderdanen oorlog voerden. De klachten met betrekking tot de burgeroorlog luiden:

He has constrained our fellow citizens, taken captive on the high seas to bear arms against their country, to become the executioners of their friends, and brethren, or to fall themselves by their hands... He has excited domestic insurrections amongst us (26).

En in de Nederlanden:

hebben d'andere landen, die sy met heure garnisoenen ende opgerechte Casteelen hielen inde Spaensche subjectie, bedwongen om heure persoonen ende alle heure macht te gebruycken om die te helpen t'onderbrengchen (108-110)... ende also een straffer ende cruelder inlandtsche oorloghe te verwecken (116)... om de Landen onderlinghe twistich te maken, ende te doen scheidt d'een vanden anderen (118).

Oorlog

De volledige verlating door de vorst van zijn onderdanen en het voeren van oorlog tegen hen wordt in het Amerikaanse stuk geformuleerd als volgt:

He has abdicated government here, by declaring us out of his protection and waging against us... He has plundered our seas, ravaged our coasts, burnt out our towns, and destroyed the lives of our people (26).

In de Nederlandse akte zijn beide verwijten onder andere als volgt verwoord:

Te meer dat in alsulcken desordre ende overlast de Landen bat dan twintich iaren van heuren Coninck zijn verlaten gheweest, ende ghetracteert niet als ondersaten, maer als vyanden, heur soekende heur eyghen Heer met cracht van wapenen t'onder te brenghen (116) [en] steden gheweldichlick overvallen, ghesaccageert, ghepilleert, ghemoort, ghebrandt, ende soo ghetracteert, dat de tyrannichste ende crueelste vyanden vanden Lande niet meer oft argher en souden connen ghedoen (110).

Godsdienst- en gewetensvrijheid

Er is één belangrijk thema dat in het *Plakkaat* wel wordt behandeld en dat geen onderwerp vormt in de *Declaration*, dat van de godsdienst en de gewetensvrijheid. De zaak concentreert zich rond de beschrijving van de doorvoering van het Concilie van Trente, het benoemen van nieuwe bisschoppen en de inquisitie. Deze wordt in de akte gekwalificeerd als 'de welke in dese Landen altijd zo schrickelick ende odieus, als de uuterste slavernije selve, geweest is' (98). Dit alles was zo erg 'dat hy niet alleenlick en sochte te tyranniseren over hunne persoonen ende goet, maer oock over heure consciencien' (100).

2c. De verlating en onafhankelijkheidsverklaring

Na de zo uitvoerige opsomming van de redenen, waaruit de tyrannie moet blijken, volgt in de beide teksten als conclusie de vaststelling van de gerechtigdheid tot de verlating waarna de eigenlijke rechtshandeling van de afscheiding wordt geformuleerd.

Ook nu is de Nederlandse tekst uitvoeriger dan de Amerikaanse:

Doen te wetene, dat wy 't ghene voorseyt overghemerckt; ende door den uutersten noot, als vore ghedronghen zijnde, by ghemeynen accoorde, deliberatie ende overdraghe, den Coninck van Spaegnien verclaert hebben, ende verclaren midts 'desen, ipso jure, vervalten van sijne Heerschappije, gherechticheyt, ende erffnisse van de voorseyde Landen; ende voortaene van egheene meyninghe te zijne den selven te kennen in eenighe saken den Prince, sijne Hoocheyt, Jurisdictione, ende Domeynen van dese voorseyde Landen raeckende, sijnen naem als Overheer meer te ghebruycken, oft by yemanden toelaten ghebruyct te worden (120).

Daarna worden alle autoriteiten ontslagen van de eed, die zij de koning van Spanje als voormalig heer hadden gedaan. Omdat men in de Nederlanden geen republiek nastreefde wordt vervolgens gesteld, dat de meeste van de verenigde provinciën zich volgens een algemene overeenkomst en met toestemming van hun leden onder bepaalde voorwaarden onder de heerschappij en het bestuur van An-

jou hebben gesteld⁴⁰. Aartshertog Matthias had zijn gouverneurschap aan de Staten ter beschikking gesteld, hetgeen deze hadden geaccepteerd. Hierna worden enkele andere rechtsgevolgen, samenhangend met de nieuwe situatie, geregeld op de manier zoals bij de besluitvorming op 22 juli was bepaald. Zij betreffen het voortaan niet meer gebruiken van de naam, titel, grote en kleine zegels, contrazegels en cachetten van de koning; de muntslag; de nieuwe eden van trouw aan de Staten-Generaal; de continuering van de aanstellingen van de ambtsdragers en de afkondiging en handhaving van de *ordonnantie*. Om de ordonnantie rechtskracht te geven hebben de Staten-Generaal hun zegel aan het *Plakkaat* gehecht.

De *Declaration* is heel sober in de formulering van de eigenlijke verklaring van de onafhankelijkheid:

We, therefore, the representatives of the United States of America in general Congress assembled, appealing to the Supreme Judge of the world for rectitude of our intentions, do, in the name, and by the authority of the good people of these colonies, solely publish and declare, that these united colonies are, and of right ought to be, free and independent states: that they are absolved from all allegiance to the British Crown, and that all political connection between them and the state of Great Britain is, and ought to be, totally dissolved (27).

Een verschil met de Nederlandse vertaling is gelegen in het feit dat niet alleen de verbondenheid met de Kroon wordt verbroken, maar dat ook verklaard wordt dat alle politieke banden tussen de Verenigde Staten van Amerika met Groot-Britannië beëindigd zijn. Waar in de Nederlandse tekst zoveel ruimte nodig is om de rechtsgevolgen, aan de vertaling verbonden, te regelen, wordt dit in de Amerikaanse akte in één algemene formule samengevat:

and that, as free and independent states, they have full power to levy war, conclude peace, contract alliances, establish commerce, and to do all other acts and things which independent states may of right do (27).

Tenslotte wordt de onderlinge verbondenheid met het oog op de doorvoering van de *Declaration* verzekerd.

In de Nederlandse literatuur is meermalen de vraag gesteld of de *Verlatinge* constitutief of declaratoir van karakter was. In de Amerikaanse wetenschap heeft

40. Holland en Zeeland hadden zich binnen de Generaliteit een eigen positie voorbehouden. Op 5 juli 1581 had Willem van Oranje zijn 'Brief van acceptatie van de hoog overheid en souvereiniteit van Holland en Zeeland' bezegeld. Gelderland, Utrecht en Overijssel schenen weinig of niet geneigd het met Anjou gesloten verdrag goed te keuren. Vergelijk P.L. Muller en Alph. Diegerinck, ed., *Documentis concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas (1576-1583)* (5 dln.; Utrecht, Amsterdam, 1889-1899) III, 621-622.

men zich met deze vraag naar ons bekend is niet bezig gehouden. Daar heeft men steeds gesteld, dat de *Declaration* van 4 juli met name bedoeld was om de onafhankelijkheidsverklaring van 2 juli naar buiten te rechtvaardigen. Dat bij ons de betreffende vraagstelling opkwam, vloeide voort uit de inhoud van de akte. De uitdrukking dat de vorst *ipso jure* vervallen is van zijn souvereiniteit, terwijl anderzijds meermalen geregeld wordt hoe *voortaan* gehandeld moet worden, alsmede de uitvoerige regeling der rechtsgevolgen, riepen vanzelfsprekend de vraag op naar het constitutieve of declaratoire karakter van de akte. Van Bijnkershoeck heeft met voldoende kracht van argumenten aangetoond, dat de in het *Plakkaat* verwoorde rechtshandeling constitutief van karakter was en dat dus eerst door de uitvaardiging van het *Plakkaat* de rechtsgevolgen in het leven werden geroepen⁴¹.

VI Nadere beschouwing van de gehanteerde rechtsgronden

I. ALGEMEEN KADER

Bij een vergelijking van de in de beide akten gehanteerde rechtsgronden dienen wij voorop te stellen, dat in West-Europa gedurende vele eeuwen politieke theorieën over het weerstandsrecht waren ontwikkeld. Steunend op klassieke schrijvers en kerkvaders hadden theologen, filosofen en juristen nagedacht over de vraag wanneer een vorst een tyran genoemd kon worden, welke soorten men hierin moest onderscheiden en welke rechtsgevolgen aan hun optreden waren of konden worden verbonden. Wanneer hield de gehoorzaamheid aan zo'n vorst op? Kon zij alleen tijdelijk worden gestaakt (passief weerstandsrecht) of kon zij ook definitief worden opgezegd (actief weerstandsrecht)? Kon weerstand niet een plicht zijn? Was het geoorloofd een tyran te doden? Ja, was ook dit soms zelfs niet een plicht? Weerstandsrecht (passief en actief), weerstandsplicht en tyrannenmoord behoorden tot de belangrijke onderwerpen in moraal-theologische, filosofische, juridische en politieke geschriften. Bovengenoemde vraagstukken of onderdelen ervan kwamen onder andere aan de orde bij Johan van Salisbury († 1180), bij Thomas van Aquino en Nicolaas van Cusa, maar ook bij de commentatoren en canonisten, bij Erasmus, Luther en Calvijn. Bij de protestantse en katholieke monarchomachen van de zestiende eeuw werd de theorie meer en meer hanteerbaar gemaakt voor de concrete politiek. Ook bij de humanistische natuurrechtsgeleerden als Hugo de Groot kreeg het onderwerp aandacht. De ge-

41. Becker, *Declaration of Independence*, 5. C. van Bijnkershoeck, *Quaestionum juris publici libri II* (Leiden, 1737) II, 1 en F. Pestel, *Commentarii de republica Batava I* (2e dr.; Leiden, 1795) 76-77. Anders onder andere J.H.P.M. van der Grinten, 'Het Plakkaat van Verlatinge' in: *Verspreide opstellen* (Nijmegen, Utrecht, 1934) 5-8.

leerden uit het Verlichtingstijdperk, van wie vooral John Locke genoemd moet worden, behandelden het vraagstuk in het kader van een zich steeds verder ont-sluitende leer van de volkssouvereiniteit en de leer der staatkundige grond-rechten⁴².

De zo juist genoemde vraagpunten werden beantwoord in wisselwerking met de groei van de politieke gemeenschapsvormen; in het kader dus van de evolutie van de leenstaat naar de standenstaat en van deze naar de moderne rechtsstaat. Sedert ± 1200 verschenen de zogenaamde *Herrschaftsverträge*, waarin vorst en 'volk' schriftelijk onder het veiligstellen van een aantal vrijheidsrechten een zekere deel-neming van de standen aan het openbaar bestuur vastlegden. Als sluitstuk van deze verdragsbepalingen fungeerde meestal een regeling van het weerstandsrecht. De *Magna Carta* van Engeland van 1215, de *Gouden Bulle* van Hongarije van 1222, de Brabantse akten: het *Charter van Kortenberg* van 1312 en de *Blijde In-comste* van 1356 alsmede de vrijheidscharters van de latere Brabantse hertogen, de *Stichtse Landbrief* van 1375 en het *Gentse Groot Privilege* van Maria van Bourgondië van 1477 zijn hiervan specimina⁴³.

Parallel hiermede ontwikkelde zich in de casuïstiek een precedentenrecht, door-dat men het geleerde en overeengekomene in praktijk bracht. Wat Engeland be-treft kennen wij onder andere de afzettingen van Edward II in 1317, van Richard II in 1399, Karel Stuart in 1649 en Jacob II in 1688 (Glorious Revolution). Wat onze landen betreft vond de eerste verlating door de standen plaats in Vlaandere-n, toen Willem Clito in 1128 de trouw werd opgezegd⁴⁴. En van Brabant weten wij dat enerzijds Wenceslaus in 1357 de *Blijde Incomste* opzegde omdat de Bra-bantse steden hun plichten niet nakwamen, terwijl anderzijds in 1420 de Staten een ruwaard aanstelden totdat hertog Jan IV de privileges van Brabant in ere had hersteld⁴⁵.

2. HET PLAKKAAT

De verlating in de Nederlanden en de onafhankelijkheidsverklaring van Amerika vormen belangrijke toepassingen van het weerstandsrecht. Het feit dat in de Ne-

42. J.W. Allen, *A History of Political Thought in the Sixteenth Century* (Londen, 1928; herdruk Londen, 1977). Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought* (2 dln.; Cambridge, 1978; herdruk 1979). Gerhard Oestreich, *Geschichte der Menschenrechte und Grundfreiheiten im Umriss* (2e dr.; Berlijn, 1977). Ernst Reibstein, *Volkssouveränität und Freiheitsrechte, Texte und Studien zur politischen Theorie des 14. bis 18. Jahrhunderts* (2 dln.; Freiburg, München, 1972).

43. Teksten van *Herrschaftsverträge* zijn behalve in de betreffende monografieën uitgegeven door E. Walder, *Herrschaftsverträge des Spätmittelalters* (Bern en Frankfurt/M., 1975).

44. J. Dhondt, 'Vlaanderen van Arnulf de Grote tot Willem Clito, 918-1128', *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, II (Utrecht, 1950) 92-93.

45. Geurts, 'Het beroep', 9.

derlanden de *Verlatinge* schriftelijk werd vastgelegd gaf aan het verlaten van de vorst een nieuwe dimensie.

Men mag de gedachtengang in het *Plakkaat van Verlatinge* typeren als nog sterk verwant met het laat-middeleeuwse denken. Dit komt tot uitdrukking in het Bijbels-theocratische vertrekpunt van de politieke theorie alsmede in de gedachten over de standenstaat met als centrale instituten het privilegebegrip en de gezagsovereenkomst met de vorst. De considerans van de akte is mooi opgebouwd. De redenering gaat van het algemene naar het bijzondere.

De rechtvaardiging wordt ingezet met een bijbels-theocratische stellingname, waarvan gedeelten letterlijk terug te vinden zijn onder andere bij de monarchomachen Hotman, Beza en Junius:

een Prince vanden Lande van Godt ghestelt is hooft over zijne ondersaten... ghelijck een Herder tot bewaernisse van sijne Schapen'; d'ondersaten niet en zijn van Godt gheschapen tot behoef vanden Prince om hem... onderdanich te wesen, ende als slaven te dienen: maer den Prince om d'ondersaten wille, sonder de welcke hy egheen Prince en is, om de selve... lief te hebben als een vader sijne kinderen ende een herder sijne schapen (94)⁴⁶.

De leer, dat men de vorst, die in strijd met het voorafgaande zijn volk onderdrukt, mag beschouwen als een tyran en mag verlaten is allereerst natuurrechtelijk gegrondevest:

moet gehouden worden niet als Prince maer als een Tyran, ende voor sulcks nae recht en redene mach ten minsten van sijne ondersaten, besondere by deliberatie vande Staten vanden Lande, voor egeen Prince meer bekend, maer verlaten, ende een ander in sijn stede, tot beschermenisse van henlieden, voor overhooft, sonder misbruycken, gecosen werden (94).

Hier wordt kennelijk bedoeld op het beginsel, in verband met het leerstuk van

46. In de politieke theorie van monarchomachen als Beza en Junius ontleende de vorst de macht aan God en aan het 'volk'. God stelt de koning aan, maar het volk moet hem nog met gezag bekleeden en de keuze bevestigen. De vorst ging tezamen met het volk een verbond (*foedus*) aan met God en de vorst sloot een overeenkomst (*pactum*) met het volk. Vanuit deze optiek zou de gedachtengang in de considerans van het *Plakkaat* toch consistentere kunnen zijn dan E.H. Kossmann en A.F. Melink in hun *Texts concerning the Revolt of the Netherlands* (Cambridge, 1974) 37 veronderstellen. Vergelijk Allen, *History of Political Thought*, 314-328 en ook Skinner, *Foundations Modern Political Thought*, II, 303-348. Zie voorts over de soevereiniteitsvraag Kossmann in zijn in noot 49 geciteerd artikel, waarin hij ook stilstaat bij Skinners beschouwingen terzake. Het 'gemeyne spreekwoord, te weten dat de Princen ghemaect ende inghestelt zijn om de ondersaten, maar d'ondersaten niet om de Prince', was volgens Aggaeus de Albada, 'de seer ghemeyne opinie van de Philosophen, Wetgevers, Heyligen en Doctoren' in: *Acten vanden Vredehandel*, 161. Over de politieke theorie verder de geschriften van Van der Grinten, Smit, Mout en A.E.M. Janssen, 'Prins Willem van Oranje en de Verlatinge. Een historiografische bijdrage ter weerlegging van een verbeelde historie', *Kleio*, XX (1979) 111-117.

de wanprestatie ontwikkeld in het canonieke recht en uitgedrukt in het adagium: 'Frangenti fidem fides frangatur eidem' ('Tegenover iemand die zich niet houdt aan zijn woord, behoeft men enerzijds zijn woord ook niet te houden'). Dit beginsel, soortgelijk ook in het leenrecht bestaande, is een uitdrukking van de natuurlijke gerechtigheid en billijkheid⁴⁷. Ook in de omschrijving van het doel dat met de verlating wordt beoogd klinkt het natuurrechtelijk denken door: het behoud van de 'aangeboren vrijhey (daer sy na de Wet der natueren goet ende bloet schuldich zijn voor op te setten)' (96). Na het natuurrecht wordt dan een beroep gedaan op het *ius gentium*, dit in de oude betekenis van het woord 'het aan alle volkeren gemene recht': 'gelijck tot diversche reysen uut ghelijcke oorsaken in diversche Landen, ende tot diversche tijden geschiet, ende d'exempelen genoegh bekennt zijn' (96). En dan pas wordt het eigen recht als rechtsgrond aangehaald. Allereerst wordt verwezen naar de vorstelijke eed:

'T welck principalick in dese voorseyde Landen behoort plaetse te hebben, ende stadt te grijpen, die van alle tijden zijn geregeert geweest, ende hebben oock moeten geregeert worden navolgende den eedt by heure Princen t'heuren aencomen gedaen, na uutwijsen heurer privilegien, costumen ende oude hercomen (96).

Tenslotte wordt aangevoerd, dat sommige gewesten naast deze eed bijzondere contractuele voorwaarden kennen:

hebbende oock meest alle de voorseyde Landen haren Prince ontfangen op conditien, contracten, ende accoorden, die welcke brekende oock nae recht den Prince vande heerschappije vanden Lande is vervallen (96).

Hier wordt duidelijk bedoeld op de Brabantse *Blijde Incomste* die Philips II in 1549 had gegeven en waarvan men de bepalingen bij de Keulse vredehandel in 1579 op alle gewesten van toepassing had willen doen verklaren. Deze kende naar de letter slechts een dienstweigeringsclausule, die tijdelijke weigering van gehoorzaamheid toestond. Maar reeds lang parafraseerde men in herdrukken van de *Blijde Incomste* en in pamfletten dit artikel tot een definitief verlatings- of afzettingsrecht. Het gewest Brabant kende het in het *Plakkaat* gemaakte onderscheid tussen de eed en de bijzondere contractuele voorwaarden (versterkt met een andere eed). Philips II had in dit gewest eerst een eed afgelegd op de in de *Blijde In-*

47. In de concept-minuut stond aanvankelijk in plaats van 'nae recht en redene', 'naer alle recht der nature' en 'alle andere goddelijcke ende wereldlycke rechten'. Over de uitdrukking 'nae recht en redene' schrijft Aggaeus de Albada, *Acten vanden Vredehandel*, 23, 'als dat oock nae recht ende redene (aenghemerct dat den eedt ende d'obligatie van den Prince ende van de ondersaten reciprocke oft wedersydich zijn) den Provincien sonder andere privilegien oft constitutie tselve vrij is'. Over de *Frangenti-fidem*-regel R. Feenstra, *Romeinsrechtelijke grondslagen van het Nederlands privaatrecht* (Den Haag, Boston, Londen, 1980) 180. Zie ook Smit, *Enige opmerkingen*, 77.

comste genoemde bijzondere voorwaarden. Pas daarna legde hij een tweede eed af, waarbij hij in algemene zin een aantal fundamentele verplichtingen inzake zijn bestuur op zich nam⁴⁸.

Wat de politieke theorie van het weerstandsrecht aangaat bracht de akte niet veel nieuws. Datgene wat in de middeleeuwen was geleerd en door de monarchomachen in de zestiende eeuw nog eens was samengevat en hanteerbaar gemaakt voor de concrete situatie, werd hier namelijk als uitgangspunt genomen. De betekenis van het *Plakkaat* moet behalve in het gebruik van het *ultimum remedium* ook gezocht worden in de staatsrechtelijke gevolgen die het in de Nederlanden had. De gebeurtenissen rond de verlating confronteerden de Staten, die zich aanvankelijk – en zeker in het *Plakkaat* – vooral concentreerden op de rechtvaardiging van het verlatingsrecht uiteindelijk met de soevereiniteitsvraag. Vóór en in 1581 waren er momenten waarop de Staten de consequenties trokken van de politieke theorie en zich in de praktijk als de soevereine macht gedroegen. Anderzijds namen zij na 1581 een wisselende houding aan. Eerst in 1586 zou de vraag definitief worden gesteld en beantwoord⁴⁹. De betekenis van de *Verlatinge* moet tenslotte ook worden gezocht in de precedentwerking die van de op schrift vastgelegde verlating voor landen die eveneens met een tyrannieke vorst te maken kregen, kon uitgaan.

3. DE DECLARATION

De benadering in de *Declaration of Independence* is qua politieke theorie verder ontwikkeld. In de twee eeuwen, die lagen tussen de afkondigingen van de twee vrijheidscharters, waren nieuwe gedachten over staat en recht ontwikkeld. Rationalisme en empirisme hadden niet nagelaten grote invloed uit te oefenen in het rechts- en staatsdenken. Het humanistische persoonlijkheidsideaal was verder ontwikkeld en had geleid tot een humanistische natuurrechtsleer, waarin mathematisch op basis van een rechtsaxioma grondprincipes werden geconstrueerd. De detaillering van de inhoud van het natuurrechtssysteem werd empirisch gevonden

48. De la Fontaine Verwey, 'De blijde Incomste' en Geurts, 'Het beroep', 3-15. In het Gentse *Groot-Privilege van 1477* evenals in het Vlaamse werd de vermaarde clause van de *Blijde Incomste* vrijwel woordelijk overgenomen. De zinsnede 'bij de deliberatie van de Staten' gaat terug op de leer der monarchomachen. Deze waren uiterst voorzichtig met de toekenning van het recht van opstand aan het volk. K. van Berkel, 'Aggaeus de Albada en de crisis in de Opstand (1579-1587)', *BMGN*, XCVI (1981) 1-25. Tekst van de eden en de *Blijde Incomste* bij J.E. Loovens, *Practycke, stiel ende maniere van procederen in Haere Souvereynen Raede van Brabant* (3 dln.; Brussel, 1745) I, 258-287.

49. Men koos toen op particularistische gronden voor een soevereiniteit die beruiste bij de Staten van elk gewest. E.H. Kossmann, 'Volkssouvereiniteit aan het begin van het Nederlandse Ancien Régime', *BMGN*, XCV (1980) 1-34, vindt overigens dat men de kandidaten geen soevereiniteit in de betekenis van macht aanbood, maar dat men een beschermer van de constitutie zocht.

in de gemeenschappelijke opvatting van de volken (*communis consensus gentium*). Een secularisatie van het rechtsdenken was hiermede gepaard gegaan. Als centrale leerstukken in de staatsleer waren nieuwe constructies ontworpen zoals die van het oorspronkelijke verdrag van de mensen bij de staatsvorming en die van de aangeboren onvervreembare rechten⁵⁰.

Dit alles werd ineens werkelijkheid in de Amerikaanse revolutie. Schulte Nordholt typeert de Amerikaanse revolutie als één van de grote schokkende momenten in de doorbraak in de achttiende eeuw van dit nieuwe denken. De revolutie heeft een bijzonder, eigen karakter in het grote proces van de vrijwording van de mens, omdat zij zich afspeelt in de nieuwe wereld waar de kansen en mogelijkheden zozeer verschillen van die in het oude Europa. Hij wijst dan op de ontwikkeling van het eigen Amerikaanse bewustzijn. Tegenover het absolutistisch, mercantilistisch, Europese nationale denken komt te staan het vrijheidslievende, liberale, Amerikaanse, internationale denken⁵¹.

De staatstheorie van John Locke is in deze ontwikkelingen van grote betekenis geweest. De invloed van de grondlegger van het filosofisch liberalisme is in de *Declaration* manifest aanwezig. Gedachten, gedeelten van zinnen en termen uit zijn *Two Treatises of Government* zijn in de politieke filosofie, de grieven en de conclusie van de *Declaration* terug te vinden⁵². Anderzijds is ook de beïnvloeding door de Schotse Verlichtingsfilosofie met zijn *moral-sense* denken en zijn *common-sense* doctrine duidelijk merkbaar⁵³. De *founding fathers* en met name Jefferson hebben de bestaande ideeën in de context van de nieuwe wereld vorm en inhoud gegeven.

Het nieuwe natuurlijke denken komt onmiddellijk naar voren in de preambule, waar gesproken wordt over het innemen door het volk van zijn 'separate and equal station to which the laws of nature and of nature's God entitle them' (24). Op basis van het *moral-sense* denken en de *common-sense* doctrine alsmede de theorie van Locke wordt dan gesteld:

We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal; that they are endo-

50. H.J. Eikema Hommes, *Methode der encyclopedie en hoofdlijnen van de geschiedenis der rechts- en staatsfilosofie* (Zwolle, 1975) 82-91;

51. Het opstel van J.W. Schulte Nordholt over 'De Amerikaanse revolutie' is opgenomen in: Ditrich, e.a., *Zeven revoluties*, 52-75.

52. P. Laslett, *Locke's Two Treatises of Government. A Critical Edition with Introduction and Notes* (Cambridge, 1960). Becker, *Declaration of Independence*, 27 en Hägermann, *Die Erklärungen*, 85-86.

53. Over de herkomst van de politieke theorie onder andere *ibidem*, Bailyn, *Origins* en Hermans, *Het aandeel*, 264-319. Voorts Morton White, *The Philosophy of the American Revolution* (New York, 1978) en Garry Wills *Inventing America. Jefferson's Declaration of Independence* (New York, 1978). Beide laatste boeken zijn door Gilman M. Ostrander besproken in *Reviews in American History*, VII (june 1979) no. 2. Hij heeft op beide studies, vooral op de laatste, fundamentele kritiek.

wed by their Creator with certain inalienable rights; that among these are life, liberty and the pursuit of happiness (24)⁵⁴.

Het vertrekpunt in de filosofie van de akte is dus niet, zoals in het *Plakkaat* de van God gestelde koning, maar zijn de mensen; de mensen in de orde der natuur allen aan elkaar gelijk en allen door hun Schepper begiftigd met onvervreemdbare rechten. Dit is illustratief voor de anthropocentrische denkwijze die aan deze theorie ten grondslag ligt. Eerst nadat de theorie is gegeven komt de koning ter sprake en wel in het begin van de opsomming der grieven. Tevoren wordt hij slechts eenmaal, verhuld in *absolute despotism* ten tonele gevoerd.

Met betrekking tot de specificatie van de onvervreemdbare rechten van de mens valt op, dat in de *Declaration* deze rechten iets anders omschreven worden dan Locke had gedaan. Deze sprak van 'Lives, liberties and property'. Jefferson verving 'property' door 'the pursuit of happiness'⁵⁵.

Ter verzekering van de onvervreemdbare rechten worden onder mensen, zo wordt voortgegaan, besturen ingesteld, 'deriving their just powers from the consent of the governed'. Worden de doelstellingen met voeten getreden dan heeft de bevolking het recht een nieuw bestuur in te stellen:

that, whenever any form of government becomes destructive of these ends, it is the right of the people to alter or to abolish it, and to institute a new government... (24).

Opvallend vergeleken met de benadering in het *Plakkaat* met betrekking tot het bestuur zijn twee punten. Allereerst 'the right of the people'. Waren volgens het *Plakkaat* het met name de Staten die de bevoegdheid van het gebruik van het *ultimum remedium* bezaten, hier wordt de bevoegdheid geacht te berusten bij de gehele bevolking. De leer van de volkssouvereiniteit is volledig verondersteld. Opvallend is vervolgens het institutionele woordgebruik in 'to alter or to abolish it' en in 'to institute a new government'. Er is geen sprake meer van het aangaan en verbreken van een contract met de vorst. De machtsvolheid berust immers bij het volk, dat volkomen hiërarchisch zelf aan een destructief bestuur een einde kan maken en een nieuw bestuur kan instellen⁵⁶. De verdragsconstructie met de

54. 'Self-evident' werd waarschijnlijk door Benjamin Franklin in de tekst aangebracht, nadat Jefferson aanvankelijk had geformuleerd 'sacred and undeniable'. Becker, *Declaration of Independence*, 142.

55. Over de 'equality of men in or by the Nature', Locke, *Treatises*, II, 4-15. 'The pursuit of happiness' moest volgens Locke in zijn *Essay on Human Understanding* centraal staan in het menselijk handelen. Hij zag het echter niet als een natuurlijk recht zoals Jefferson. Op zijn beurt beschouwde deze property blijkbaar niet als een natuurlijk maar als een burgerlijk recht, een middel tot realisering van 'human happiness'. Peterson, *Thomas Jefferson*, 94. Locke gebruikte property ook als term voor een ruimer begrip, namelijk natuurlijke rechten, *Treatises*, II, 123.

56. Over de ontbinding van 'government', *ibidem*, 201-243.

vorst, zoals die in het *Plakkaat* voorkwam, is verlaten; de bevoegdheden van de bestuurders berusten op een toevertrouwen door de bestuurden, 'the consent of the governed'. Het is een concretisering van Locke's gedachten⁵⁷. Er is intussen wel een ander verdrag verondersteld. Het is de in het charter niet genoemde overeenkomst, de 'compact', die volgens Locke door de mensen wordt gesloten ter waarborging van de onvervreembare rechten. Bij deze 'compact' roepen zij een 'political society' in het leven en een 'body politic'⁵⁸.

VII Slotbeschouwing

Wanneer wij ons afvragen waar de gelijkenis van de *Declaration* met het *Plakkaat* vandaan komt, is het op het eerste gezicht verleidelijk aan een onmiddellijke beïnvloeding door de Nederlandse akte te denken. Jefferson zou kennis genomen kunnen hebben van een Engelse vertaling van het Nederlandse charter. Een vertaling van het *Plakkaat* bevond zich immers onder de papieren van Lord Somers, de Britse staatsman en hoofdfiguur in de regering van koning-stadhouder Willem III tegen het einde van de zeventiende eeuw. Deze vertaling is afgedrukt in het zestiendelige werk *Somers Tracts*⁵⁹. Ofschoon kennis van het *Plakkaat* bij Jefferson dus niet uitgesloten moet worden geacht, meen ik, zolang er geen concrete aanwijzingen terzake bekend zijn, niet te mogen aannemen dat Jefferson bij het ontwerpen van de *Declaration* direct beïnvloed is geweest door de Nederlandse akte⁶⁰. Dit geldt des te meer, waar Jefferson zelf uitdrukkelijk heeft verklaard dat hij bij het ontwerpen van de Amerikaanse akte geen enkel geschrift heeft gebruikt⁶¹.

De beschreven gelijkenis van beide akten kan worden verklaard door de beide charters te plaatsen in het kader van de algemene patronen en lijnen die in de rechtsontwikkeling zijn te onderkennen. Hetgeen geldt voor elk cultuurpatroon namelijk dat het is opgebouwd uit instituties, is ook van toepassing op een rechtssysteem. Ook het recht kent het verschijnsel van de institutionalisering: de uitwerking van waarden, in casu rechtswaarden, in een geheel van normen en ver-

57. *Ibidem*, 104-106, 112, 117, 119, 121, 122.

58. Over de 'political society', *ibidem*, 95-122. Voor Locke's politieke theorie zie Laslett, *Locke*, 92-120.

59. *Somers's Tracts. A Collection of Scarce and Valuable Tracts on the Most Interesting and Entertaining Subjects; But Chiefly such as Relate to the History and Constitution of these Kingdoms. Selected from an Infinite Number in Print and Manuscript in the Royal Cotton, Sion and other Publick, as well as Private Libraries* (16 dln.; Londen, 1748-1751) XIV, 417-424. Over de kennis van het Nederlandse staatsrecht bij de Amerikanen schreef J.W. Schulte Nordholt, 'The Example of the Dutch Republic for American Federalism', *BMGN*, XCIV (1979) 437-449.

60. Het werk behoorde volgens de *Catalogue of the library of Thomas Jefferson* niet tot Jeffersons bibliotheek.

61. Becker, *Declaration of Independence*, 25.

wachtingen. Instituties worden enerzijds gekenmerkt door een lange duur en een zekere continuïteit, anderzijds door het gegeven dat bij het gelijkblijven van het grondpatroon de inhoud van de regels zich ontwikkelt en verfijnt overeenkomstig de behoeften van het maatschappelijk leven. Het in West-Europa in de late middeleeuwen groeiende constitutiebegrip met daarbinnen het weerstandsrecht vormde in het publiek recht een centrale institutie. Het beginsel 'Een vorst die een tyran is kan door het "volk" worden afgezet' is na 1200 in de Westeuropese theorie verder onderbouwd en uitgewerkt. Het weerstandsrecht vormde een *ultimum remedium* tegen ernstige vorstelijke willekeur in het constitutionele recht van de monarchale staat. In de geschreven constituties werd het beginsel meestal op het einde ervan opgenomen. In menige concrete situatie, waar sprake was van tyrannie, werd tenslotte van dit recht gebruik gemaakt.

De toepassing van het weerstandsrecht vond aanvankelijk plaats zonder dat men de betreffende rechtshandeling schriftelijk vastlegde. Maar met het verder doordringen van de *Verschriftlichung* in het openbaar bestuur ging men er toe over deze handeling ook op papier te verwoorden. Waar het de toepassing in de praktijk van eenzelfde leerstuk betrof, lag het voor de hand dat in de akten van een zelfde logisch redeneerschema werd gebruik gemaakt. Hierbij werd het beginsel gegeven; vervolgens werden de concrete grieven tegen de vorst opgesomd; daarna werd tot het recht van verlating geconcludeerd en tenslotte werd feitelijk tot de verlating overgegaan. Zo ontstond door het redeneerschema als het ware een schriftelijk model voor verlating van tyrannieke vorsten. Dit model treffen we aan in de trits: het *Plakkaat van Verlatinge* van 1581, *The Charge against the King Charles Stuart* van 20 januari 1649 en de *Declaration of Independence* van 1776⁶². Tezamen geven deze akten aan dat er continuïteit was niet alleen als *constancy of direction* van het leerstuk, maar ook als *periodicity of events* in de toepassing van het leerstuk indien de concrete situatie daartoe aanleiding gaf. Opvallend binnen dit model is de ruime plaats die de lijst van grieven in elke akte inneemt. Dit hangt samen met het feit dat in het leerstuk steeds heeft gegolden, dat men niet lichtvaardig tot afzwering moet overgaan maar dat duidelijk van een blijvende tyrannie sprake dient te zijn. Ook de behoefte aan zelfrechtvaardiging voor het eigen geweten alsook ten opzichte van de eigen landgenoten en het bui-

62. De aanklachtakte tegen Karel II is afgedrukt bij S.R. Gardiner, ed., *The Constitutional Documents of the Puritan Revolution 1625-1660* (3e dr.; Oxford, 1936) 82, 371-374. In zoverre verschilt de casus van 1649 met de twee andere dat deze strafrechtelijk van aard is en niet eindigt met een afzetting maar met een ter dood veroordeling. Ook de *Bill of rights* van 16 december 1689 wordt gegeven nadat koning Jacobus II in een reeks grieven is verweten dat hij 'did endeavour to subvert and extirpate the protestant religion, and the laws and liberties of this kingdom' en het Parlement heeft vastgesteld 'the late King James the Second having abdicated the government, and the throne thereby (is) vacant'. E.N. Williams, ed., *The Eighteenth Century Constitution. Documents and Commentary* (Cambridge, Londen, New York, Melbourne, 1960; herdruk, 1977) 26-33.

tenland zal de uitgebreidheid van de grieven hebben bevorderd⁶³.

Dat ook in de Nederlandse en Amerikaanse grieven zoveel overeenkomsten voorkomen, behoeft ons niet te verwonderen. Een tyran is immers iemand die naar willekeur, zonder inachtneming van de fundamentele wetten van het land, de constitutie, regeert. De constituties in de Nederlanden en Groot-Britannië nu kenden een aantal kernthema's die steeds meer in de fundamentele wetten in West-Europa voorkwamen. Bij de overgang van de standenstaat naar de moderne staat waren in West-Europa analoge benaderingen gegroeid inzake het veilig stellen van bepaalde vrijheidsrechten alsmede inzake de machtsverdeling tussen vorst en 'volk'. Deze betroffen een steeds meer toenemende participatie van de standen aan de wetgeving via een opkomend representatief stelsel, het petitie-recht tot de vorst, een met bepaalde waarborgen omgeven rechtspraak, een zekere fixering van de belastingen, een bepaalde reglementering van de ambten en een conditionering van het op de been brengen van een leger. Het is begrijpelijk dat juist op deze terreinen, waarin het dualisme tussen vorst en 'volk' vorm kreeg, de vorst bij zijn extreem-absolutistische strevingen in botsing kwam met zijn volk. Dat tenslotte de tyrannie uitmondde in het verwekken van burgeroorlog en zelfs in het voeren van een strijd door de vorst tegen de onderdanen, die door hen werd ervaren als oorlog, is gemakkelijk voorstelbaar. Gelijkluidende klachten terzake in de lijsten der grieven zijn dan ook te verwachten.

Tenslotte de verschillen. De differenties in de uitwerking van de theoretische beschouwingen in de considerans van beide akten hangen allereerst samen met de mate waarin het denken over de verhouding vorst en volk, over de rechten van de mens alsmede over de bronnen van het recht zich had ontwikkeld. Dat was in 1581 een denken dat in wezen nog verankerd was in de laat-middeleeuwse standenstaat met zijn privilegebegrip, zijn theocratische gezagsopvatting en gezags-overeenkomst. Dat was in 1776 een denken over een gesecculariseerde liberale rechtsstaat, waarin de ideeën over de onvervreembare rechten van de mens en een vergevorderde volkssouvereiniteit centraal stonden.

Verschillen in de verdere invulling zijn het gevolg van nationale omstandigheden. Hoezeer men om diplomatieke redenen een verwijzing naar de strijd om het geloof en geweten in de considerans van het *Plakkaat* niet vermeldde, in de grieven komt toch duidelijk naar voren, dat in de strijd om de constitutionele vrijheid de geloofskwestie een essentiële plaats innam. Hiermede verschilde de invulling van het vrijheidsbegrip in Amerika, waar de uiteindelijke opstand terwille van de staatsrechtelijke vrijheid vooral haar beginpunt vond in het beperken van de vrijheid der kolonies door fiscale en economische maatregelen. Dat men in de Nederlanden aanvankelijk de monarchie wilde handhaven, terwijl de Amerika-

63. Becker, *Declaration of Independence*, 5.

nen uiteindelijk een republiek nastreefden is terug te voeren op verschillen in tijd. De wijze waarop men in Nederland nog dacht over het koningschap deed hier aanvankelijk de gedachte aan de republikeinse staatsvorm in het algemeen moeilijker opkomen. Een dergelijke stap was in het denken van de Verlichting veel sneller gezet, ofschoon er op gewezen moet worden dat de aanwezigheid van een moederland er aanvankelijk toe leidde, dat de Amerikanen voor hun landen dachten aan een *dominion-status*. Deze constructie paste in de idee, dat de ministers en de adviseurs van de koning alsmede het parlement de grote schulden waren⁶⁴.

Dat tenslotte in het *Plakkaat zo* uitvoerig en gedetailleerd de aan de verlating verbonden rechtsgevolgen worden geregeld, terwijl in de *Declaration* deze materie in één formule wordt samengevat is eveneens aan tijdsfactoren te wijten. In de zestiende eeuw waren de staatsrechtelijke theorie en terminologie nog fragmentarisch, terwijl die in de achttiende eeuw veel meer waren gegeneraliseerd.

Zo gaven zowel het Nederlandse als het Amerikaanse volk elk binnen een gemeenschappelijk theoretisch kader en een zelfde redeneerstructuur vanuit de eigen nationale beleving vorm en inhoud aan hun nationale zelfbepaling.

64. Onder andere Thomas Jefferson, *A Summary View of the Rights of British America* (1774) en James Wilson, *Considerations on the Nature and Extent of the Legislative Authority of British Parliament*. (1774).

Holland as a Political Model in Italy in the Seventeenth Century*

SALVO MASTELLONE

The political institutions of one country can become a political model for other countries. England became a political model in Europe during the eighteenth century: Voltaire and Montesquieu presented the monarchy of England as the constitutional example to be followed in order to avoid despotism. Scholars believe that Venice was regarded in the seventeenth century as an example of the mixed form of government so highly praised by the classical authors: Venice became a model because monarchy, aristocracy and democracy were happily mixed. Many studies have been published on the significance of Venice in the age of the Counter-Reformation. Recently Eco O.G. Haitsma Mulier has published an excellent book on *The Myth of Venice and Dutch Republican Thought in the Seventeenth Century*¹; but during the seventeenth century the Dutch Republic was also considered a new form of government, and became a political model in Europe.

In my *Ideological History of Europe* a chapter is dedicated to the Dutch model². Althusius in his *Politica methodice digesta* had in mind the government of the Netherlands; the preface of the third edition, of 1614, is addressed to the 'ordines Frisiae': the allied provinces went to war against the King of Spain in order to liberate themselves from foreign domination, and in these provinces 'jura pertinere ad consociatam multitudinem et populum singularum provinciarum'; Althusius admits that in his book the 'exempla quoque desumpta a vobis, ad urbibus, constitutionibus, moribus, rebus gestis vestris et confoederatarum aliarum provinciarum Belgarum'. It is possible to think also that the diffusion in Europe during the seventeenth century of the works of Erasmus and Grotius was connected with the existence of the Dutch political model. Christopher Hill³ and

* Lecture delivered to the University of Amsterdam on 29-3-1982 at Amsterdam.

1. E.O.G. Haitsma Mulier, *The Myth of Venice and Dutch Republican Thought in the Seventeenth Century* (Assen, 1980). On this book see my criticism: *Il Pensiero Politico*, XV (1981) 523-524.

2. Salvo Mastellone, *Storia ideologica d'Europa, da Savonarola a Adam Smith*, I (Florence, 1978) 174-191.

3. Christopher Hill, *The Intellectual Origins of the English Revolution* (Oxford, 1965).